

Magyar Zoltán

Szent László Torda-vidéki hagyományköre

Szent László ikonográfiájának jeles kutatója, a művészettörténész Kerny Terézia vetette fel több írásában is, hogy a szent király mára szinte állandó és elválaszthatatlan jelzőjévé, egyik atribútumává vált „Erdély védőszentje” titulus honnan eredeztethető, mikortól datálható, és egyáltalán, mennyiben releváns a 19–20. század előtti kultikus előzményekre.¹ Mint egyik 2011-ben íródott tanulmányában konkrétan is feltette a kérdést: vajon létezett-e egyáltalán Erdély földjén önálló arculatú Szent László-hagyomány (amely még évszázadok múltán is éreztette a hatását), avagy csupán „egy jóval később kreált, a látszatfüggetlenségben élő Erdélyi Fejedelemség, az »aranykor«, a »tündérkert«, majd »keleti Svájc« képzetét megtámogató sarkalatos elem, a provinciális helyzetből adódó, részben lélektani okokra is visszavezethető, a nemzeti önérzetet erősítő idealizált toposz volt?”² A 16–18. század kultikus hagyományait, ikonográfiai emlékeit áttekintve, azokat számba véve Kerny végül is arra a következtetésre jutott, hogy sem a fejedelmi udvarban, sem pedig Erdély más részein az egyházi gyakorlatban nem mutatható ki markáns tájspecifikus Szent László-tisztelet, miáltal végső konklúziója az, hogy a ma ismert kultikus aura valójában a 19. századi honismereti törekvésekkel összefüggésben, azok jóvoltából és eredményeként terjedt el széleskörűen.³

E kép javarészt helytállóan és a kultusz felsőbb rétegeire érvényesnek tűnik, azonban Kerny érdemben nem vetett számot a kultikus tradíciók népi vonulatával, mindazokkal a folklórhagyományokkal, melyek a 19. században már úgymond „teljes vértetben” tűnnek fel, nagyfokú földrajzi elterjedtségről és tipológiai variabilitásról tanúskodva. Aminek pedig egyetlen logikus magyarázata van: mindezen hagyományok Erdély földjén, Erdély bizonyos régióiban már a 19. századot megelőzően is léteztek, esetenként kontinuuus módon a középkor századai óta, továbbgyűrűzve a szájhagyományozás bűvópatakjai és törvényszerűségei szerint a reformáció előtti időkből, abból a korból, amikor László a Kárpát-medence népeinek egyik leginkább tisztelt szentje volt, és amikor Erdély egyes részein kultuszának intenzitása még meg is haladta az országos átlagot.

A 16. századot megelőző kultuszhelyek közül kimagasló Nagyvárad (mint László temetkezése helye/sírhelye és kultuszának központja) témánk szempontjából már csak azért is megkerülhetetlen, mert a Sebes-Körös partján, a Királyhágó közelében Erdély kapujának számított, és a földrajzi közelség, a városon keresztül vezető kereskedelmi és hadi út révén a szellemi javak

Magyar Zoltán (1967) – folklorkutató, tudományos főmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest, magyar.zoltan@abtk.hu

¹ Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.* = *Folklor és történelem.* Szerk. Szemerkényi Ágnes. Bp. 2007. 83–101.; Uő: *Szent László, „Erdély védőszentje” I. (Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630).* Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából III. Kvár 2011. 161–184.

² Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” I. Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630.* = Uő: *Uralkodók, királyi szentek. Válogatott ikonográfiai és kultusztörténeti tanulmányok.* Bp. 2018. 251.

³ Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.* 84–96.

áramlása is zavartalan volt. A már a *Chronica Hungarorum* által is megörökített, nevezetes történet (az elrabolt lány kiszabadítása) pedig kifejezetten egy erdélyi helyszínhez, a Sajó-völgyi Kerléshez kötötte a hajdani legendás eseményeket, amelynek lokális vonatkozásairól és ama kultuszhely lassú „alámerüléséről” egy külön tanulmányban számoltunk be.⁴

A kerlési csata ihlette a középkori magyar ikonográfiai hagyomány legkülönlegesebb képzőművészeti emlékét, a Szent László-legenda falképciklusát, amelynek eredetét („prototípusát”) a királyi udvarhoz, a váradi kegyhelyhez és határvédő népelemekhez (szepesi lándzsások, gömörörök, őrségiek, székelyek) egyaránt kötötték a művészettörténészek. A már említett Kerny Terézia egy posztumusz tanulmányában⁵ a lehetséges székelyföldi eredet mellett érvelt, összefüggésbe hozva a ciklus létrejöttét az 1345. évi, tatárok elleni moldvai hadjáratával, amelynek Szent László-csodáját a Névtelen Minorita korabeli krónikája örökítette meg.⁶ Huszka József 19. század végi székelyföldi falképfeltárásai óta⁷ revelációszerű hipotézis, hogy a 14–15. században a legtöbb (ha nem összes) székelyek által használt templomban megörökítették a kerlési ütközetet, amely felismerést a 20. század folyamán, sőt az utóbbi két évtizedben újra napvilágra került helyi ciklusok (és falképtöredékek) csak tovább erősítettek.⁸ Ugyanakkor pedig az is láthatóvá vált a legújabb feltárások és falkép-restaurálások fényében, hogy noha voltak a falképsorozat szempontjából felülreprezentált régiói a Kárpát-medencének, az a Magyar Királyság egész területén előfordult, beleértve Erdély nagy részét is (Somlyóújjak, Boroskrakkó, szász települések). E falképciklusok (és helynevek, patrocíniumok)⁹ sokat elárulnak a 14–15. században élt erdélyi (székely) emberek Szent Lászlóval kapcsolatos képzeletvilágáról, közvetett módon a korabeli folklórról is, azonban konkrét írásos nyoma nincsen e történetnek, illetve más erdélyi Szent László-mondának ebből a korból.

A legkorábbi adat 1499-ből származik, és a tudós ferences szerzetes, Temesvári Pelbárt (1435k.–1504) Szent László-napra írt prédikációjában tűnik fel. Mint az a latin nyelvű prédikációgyűjteményben olvasható: „Ugyanígy vele volt Isten a tatárok elleni háborúban is, kiket isteni segítséggel elűzött az országból. Úgy beszélnek, hogy a menekülő ellenség pénzt szórt el, hadd tartsa vissza a kapzsiság az üldözőket. De László imájára mindez a sok pénz kövekké változott. E pénzek köbe formált emlékei máig is láthatók, ahogyan sokan állítják, akik azokon a tájakon jártak. Ugyanott láthatók sziklából csodásan fakasztott források is, Szent László imájára, amikor

⁴ Magyar Zoltán: *A kerlési csata és a lokális emlékezet. Szent László-hagyományok Észak-Erdélyben.* = *Regum gemma, Ladislae. Tanulmányok Szent László királyról.* Szerk. Mayer Gyula és Slíz Mariann. Bp. 2021. 139–156. Vö. Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.* 84–89.

⁵ Kerny Terézia: *A kerlési ütközet képzőművészeti megjelenése a Székelyföldön.* = *Szent László Emlékkönyv.* Szerk. Bódvai András. Bp. 2021. 173–195.

⁶ Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* = *Küküllői János: Lajos király krónikája. Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról.* Szerk. (Fordította, az utószót és a jegyeteket írta) Kristó Gyula. Bp. 2000. 50–51.

⁷ Huszka József: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő 1854–1934.* Szerk. Fejős Zoltán. Bp. 2006; Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.* 92–94.

⁸ Újabb feltárások: László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* (Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára 4.) Bp. 1993. 57–105.; Magyar Zoltán: *„Keresztény lovagoknak oszlopa”. Szent László a magyar kultúrtörténetben.* Bp. 1996. 172–183.; Lángi József: *Szent László ábrázolásairól.* Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtő VI–VII. Kvár, 2013. 191–207.

⁹ Mező András: *Adatok Szent László középkori tiszteletéhez (XIII–XIV.) Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 27. (1992) 123–135.; Magyar Zoltán: *„Keresztény lovagoknak oszlopa”. Szent László a magyar kultúrtörténetben.* 1996. 65–75.

seregét kellett felüldítenie. Láthatók, úgy mondják, lándzsájának és pajzsának lenyomatai is a kőben, mintha viaszba vésődtek volna”.¹⁰

Az „azokon a tájakon” kitétel a Temesvári művét is felhasználó Karthauzi Névtelen szentek életét tárgyaló nagyszabású kéziratának (1524–1527) Szent László-fejezetében nyer értelmet, aki immár nem hagyva kétséget felőle, Erdéllyel azonosítja a nevezett vidéket. Figyelemre méltó, hogy noha többnyire szó szerint követi magyar nyelvű átiratában Temesvári sermójának vonatkozó részét, néhány motívumban el is tér tőle: „Olvastatik továbbá miképpen ötet úristen mindenben megsegéllette, jelesképpen mikoron az gonosz tatárokat izné, es el nem szaladhatnának előtte, nagy bőséggel hánnak vala el pénzt es ezistmorhát, drága ruhákat, az utakon, hogy az magyar sereg reá esvén, tovább szaladhatnának előttök. Azt látván kegyes szent László királ, imádságot tén, es ottan kőbálványnyá változának, kinek biztonságát vallják mind ez a mai napiglan-és kik Erdel felé mennek, holott-és nagy szép kútfejek vannak kifolyván, kiket kért szent királ úristentől az népnek szikségökre, kik körül megláttatnak szent királnak lába nyomai, csucjának es sisakjának helye, kik mind bel-enyésztenek az erős kösziklában, kiből mind dicsértetik úristen es az kegyes szent királ”.¹¹

Noha konkrét tájegység vagy településnév egyik idézett forrásműben sem szerepel, a későbbi források és a recens szájhagyomány alapján egyértelműen azonosítható, hogy e beszámolóban a Torda-környéki Szent László-hagyományokról esik szó. A „sokan állítják, akik azokon a tájakon járnak” és a „kinek biztonságát vallják mind ez mai napiglan-és kik Erdel felé mennek” szövegrészek ugyanolyan korabeli szájhagyományról tanúskodnak, mint évszázadokkal korábban III. Béla király jegyzőjének feljegyzései a „parasztok hamis meséi”-ről a Botond-mondáról szólván.¹² Hasonlóképpen a helyszínen megfordult utazók beszámolóinak élményszerűségét érzékeltetik a „láthatók”-, „megláttatnak”-típusú szövegrészek is, s hogy több szóbeli értesülés is összegződik az idézett rendi szerzők műveiben, arra szemléletesen utal az, hogy a sziklába mélyedt nyomok kapcsán Temesvári Szent László lándzsájának és pajzsának lenyomatáról, míg a Karthauzi Névtelen már a szent király lándzsájának, sisakjának és lábának bemélyüléséről hallott.

Tehát a 15. század végén és a 16. század elején Szent László már bizonyíthatóan és érzékelhetően régebbtől fogva része volt a folklórnak Erdély szívében, Torda vidékén. Ráadásul a közölt szövegrészek hármastagolása arra utal, hogy azok egy többepizódos történet, egy ciklus vagy mondakör részeként hangoztak el eredetileg. A mondamotívumok lokalizáltsága is visszamenőleges időbeli távlatokat sejtet, hiszen a helyhez kötés mondai sajátosságának érvényesüléséhez, a hagyomány helyi rögzüléséhez legalább két-három generációnyi idő kell.¹³

¹⁰ Pelbartus de Temeswar: *Sermones Pomerii de sanctis Hagenau*, 1499. Sermo XVII. 3. De Sanco Ladislao. Közli: Temesvári Pelbárt: *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Szerk. (Válogatta, a kísérő tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította) V. Kovács Sándor. Bp. 1982. 190.; Magyar Zoltán: *Szent László a néphagyományban*. Bp. 1998. 51–52., 74.; Hála József–Kecskeméti Tibor–Voigt Vilmos: *Köpenzék. Mondák, költemények és énekek gyűjteménye*. Marosvásárhely, 2004. 23. Waigand József fordítása.

¹¹ *Magyar szentek legendái a Carthausi Névtelenről*. Az eredeti codexből, bevezetéssel s nyelvjegyzetekkel Toldy Ferenc által. Pest, 1859. 113–114.; *Régi magyar codexek. Erdy codex. II. fele*. (Nyelvméltár V.) Közzéteszi Volf György. Bp. 1876. 94.; Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 315. Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. 52., 74. Mai írás szerinti átirat. Voigt Vilmos kétségének ad hangot e Szent László-monda folklóreredetét illetően: Voigt Vilmos: *A kővé vált pénzek folklórja*. = Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 260–261.

¹² Anonymus, 42. fejezet. Közli: Anonymus: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította és jegyzetekkel ellátta Pais Dezső. Bp. 2003. 58.

¹³ Jan Assman: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp. 1999.

Torda és Kolozsvár vidékén azonban a 15. században már jóval többről lehetett szó néhány helyi monda létrejötténél és az utazók, zarándokok környékbeli értesülésénél. A jelen tudásunk szerint egyelőre még csak szórványos történeti adatok szerint ugyanis ekkor már regionális búcsújáráshelyként volt ismert Erdély-szerte Torda vidéke. Torda környékén egyes források szerint két búcsújáráshely is kialakult a 14–15. század folyamán. Az egyik feltehetőleg a hasadék déli oldalán található *Király kútja* lehetett, ahol a régészeti adatok tanúsága szerint már a római időkben Vulcanusnak szentelt szentély áll. Ezt vehette át a keresztény vallás is, ugyanis a forrás mellett a középkorban kápolna emelkedett. Mi több: valaha egy Sarkad nevű falu létezett a forrás közelében, amely 1601 táján, Basta és Vitéz Mihály háborúskodása során pusztult el.¹⁴ Erről a néphagyomány is tudni vél. Egyesek szerint egy Szentjános nevezetű város állt ott, amelyet a tá-
 tárok ostromoltak meg és égettek föl. Más vélemény szerint a forrás közelében Vágottfalva néven volt valaha egy település, amelynek lakói a rossz közlekedés miatt idővel Mészköre költöztek.

Történeti adatok szólnak arról, hogy a közeli Magyarpeterden birtokos családok a reformáció előtt Szent László napján búcsúval vonultak a forráshoz (és a kápolnához).¹⁵ Mege erősíti mindezt ama tény, hogy Peterd – a nevéből ítélve – valaha magyar település volt, és csak a 19. században cserélt nyelvet az ottani megfogyatkozott számú magyarság. A környékbeliek tudatában is általánosan elterjedt e vélekedés, amit csak megerősít az, hogy Peterden a régi sírköveken még magyar nevek olvashatók. A közeli Tordaszentlászlón 1285-ben említik először a falu Szent László-titulusú egyházát, a 15. században pedig már a kápolnáról is szólnak oklevelek. A helyi határnevek között több – *Zarándoknál dülő*, *Zarándokok ösvénye*, *Zarándokok csorgója* – szintén a hajdani búcsújárásról tanúskodik.¹⁶ Talán erről is szó lehet, hiszen bár Tordaszentlászló első lakói szászok voltak, akiknek kötődése vélhetőleg nem lehetett olyan erős a Szent László-hagyományokhoz, mint a magyaroké (a falu régi neve is Szászszentlászló volt), a 14. századra a Fenes völgyének szász települései elmagyarosodtak. (*1. kép*) Fontosabb lehet azonban az, hogy a község kereskedelmi utak csomópontjában feküdt: Torockóról a vasat, Abrudbányáról az aranyat, Tordáról a sót erre szállították a Királyhágón túli országrészek felé. S mivel Tordaszentlászló érintésével vezetett az út a Hesdát völgyén át Torda felé, érintve a híres Szent László-forrást is, természetes, hogy a távolabbi vidékek zarándokai szintén átutaztak a településen. Az útvonal középkori jelentősége magyarázza, hogy a hasadék és a Szent László-forrás híre miért terjedt el olyan széles körben – miként azt az első említések is igazolják.

A 14–15. század folyamán azonban maga a hasadék is búcsújárások célpontja lehetett. A néphagyomány is őrzi annak emlékét, hogy a Király erdeje tetején (a Patkóskő közelében) emlékkápolnát emelt a környékbeli nép, sőt, kolostor is létesült ott, amit idővel Monasztéria néven emlegettek. E szent hely búcsúíról Orbán Balázs ad hírt legrészletesebben: „Azon időtájt

¹⁴ Téglás István: *Kirándulás Tordáról a Szent László kútjához*. Erdély, 1905. 16–17.

¹⁵ Téglás István szerint a környező 20–15 község magyarsága, valamint Torda és Kolozsvár polgárai látogatták e búcsúkat (Téglás István: *i. m.* 17.).

¹⁶ Herepei Márk erdélyi alvajda 1450-ben kelt oklevele említi Tordaszentlászló határában, a Léta-vár felőli hegyen e Szent László tiszteletére épített kápolnát, amelynek maradványai ma is fellelhetők, és e határrész ma is a *Kápolna*, illetve *Póka vára* elnevezést viseli. A jelzett dülők éppen e kápolnához vezető út mentén található (Boldizsár Zeyk Imre: *Tordaszentlászló*. Kalotaszeg, 1990. 1. szám, 4.). Itt említendő, hogy a közeli Léta várában folyó ásatások során Szent László-alakos kályhacsempe is került elő: Magyar Zoltán: *Szent László-alakos kályhacsempék*. Ethno-Lore XXVII. Szerk. Berta Péter. Bp. 2010. 136–137.

1. kép. Tordaszentlászló látképe (Magyar Zoltán, 1995)

nem csak a kolostor szenteskedői és az iskolát látogató növendékek népesítették e most kihalt, hallgatag tájat, hanem évente kétszer: pünkösdkor és áldozócsütörtökön megnépesült az ottan e napokon tartani szokott búcsú alkalmával, amidőn Torda város és vidéke lakói fölsereglettek oda, e nagy tiszteletben tartott helyen emlékünnepet tartani, mert a hagyományok szerint e búcsú eredetileg történelmi események emlékünnepeiként szerveztettek, és pedig *a pünkösdi búcsú Szent László csodás megmenekülésének emlékére*, az áldozócsütörtöki pedig a tatárok vagy mongolok járásakor a Tordai-hasadékban mentesültek hálaünnepeként. Mondják, hogy e búcsú oly híresek voltak, hogy még a Királyhágón túlról is voltak látogatói, később az ilyen összesereglések alkalmával előfordult visszaélések, kihágások és verekedések ötletéből e búcsú hatóságilag eltiltattak, minek következtében a Monaszteriában levő papok – kik leginkább e búcsú alkalmával begyűlt könyöradományokból tarták fenn magukat – elszéledtek, de a tanítás még ezután is folyamatban volt iskolájában, egészen 1848-ig harangozó és egyházi lakott, a peterdi gyermekek feljártak tanulni, a felsőpeterdi pap isteni tiszteletet tartani (...).¹⁷

Manapság már a romjai is alig látszanak a hajdani kultuszhelynek. A hagyomány szerint a kápolna többször elpusztult az idők folyamán. Úgy tartják, hogy első ízben a mongolok dúlták föl, majd századokra rá a labancok rombolták le, mert a Balika-barlangban egy szabadcsapat fészkelte. Az 1849. évi harcok alkalmával a román felkelők hadiszállásául szolgált a Monaszteria, akiket a tordai honvédek vetettek ki onnan, és a harcokban a kolostor is elpusztult. Többé már nem is épült újjá. Az aranyosszékiek elbeszélése szerint azonban még azután is létezett ott egy kápolna, és mellette még az 1930-as években is élt egy – ortodox – szerzetes, aki bizonyos szentek napjain

¹⁷ Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Bp. 1889. 418–419. A kápolnát egy 1780. évi Canonica Visitatio is említi (OSZK Kézirattára, Quart. Lat. 3185.).

papi szolgálatot végzett. A környékről sokan vettek részt e szertartásokon, és az említett szerzetes lényegében az ekkor befolyt adományokból élt. Ám mindez csak áttételesen kapcsolódik a Szent László-hagyományokhoz, hiszen bár a szent király mondáit megőrizte a környékbeli nép, a kápolnánál tartott katolikus búcsúk a reformáció 16. századi elterjedését követően megszűntek.

A késő középkori híradásokban a Torda-vidéki hagyománykör kapcsán még nem esik szó az ottani fő természeti látványosságról, aminek oka a mondai szituációban rejlik, ugyanis mind Temesvári Pelbárt, mint pedig a Karthauzi Névtelen a *Szent László pénze*-típusú monda *Kun aranyak*-féle altípusát említette,¹⁸ azt az altípust, amelyben Szent László az üldöző, és az ellenség által hátraszórt aranypénzek változnak kővé a király imáját/fohászatát követően (hogy e hadicsel a katonáit ne hátráltassa az üldözésben). S noha László a barokk kori szórványos feljegyzésekben is mint eredendően is diadalmas hős szerepel, a 19–20. századi gyűjtésű folklórszövegek nagy száma arra utal, hogy a két változat Torda vidékén párhuzamosan létezett. A Tordai-hasadék eredettörténetének legkorábbi feljegyzése a szász Matthias Miles 1670-ben kiadott történeti művében tűnik fel, a Mózes könyvéből vett bibliai előképpel (2Móz 14, 15–31.) egyetemben.¹⁹ E mű külön érdekessége, hogy a szerző beszámol a Tordai-hasadéknál tett személyes látogatásáról, amely során maga is látta a szent király lova után maradt patkónyomokat (mely patkó a bemélyülések alapján nyolc szöggel volt kiverve), ellamentálva azon, hogy vajon az ott látott nyomok isteni csoda eredményei-e, vagy inkább csak emberi vésetek.²⁰

A 17–18. századi szerzők szórványos híradásaiban többnyire szintén a Tordai-hasadék és közvetlen környékének Szent László-hagyományairól esik szó, elsősorban a kővé vált pénzek mondáját emelve ki. E történet, és úgy általában is a kőpénzek, Tordától a Királyhágóig vezető országút mentén másutt is említettek. A székely származású Illyés András, pozsonyi kanonok, későbbi erdélyi püspök a Kalotaszeg délkeleti csücskében fekvő Tordaszentlászló határába lokalizálta e Szent Lászlóval kapcsolatos hajdani történéseket, összekapcsolva e csodát az ottani kápolna/templom eredetével.²¹ Néhány évvel később a jezsuita Bzenszky Rudolf kéziratot erdélyi egyháztörténetében hasonlóképpen a Kolozs vármegyei Tordaszentlászló mellett, valamint Bánffyhunad közelében látott nagy mennyiségű kőpénzt,²² az erdélyi állami hivatalokat is betöltő, pozsonyi születésű ügyvéd, Johann Ehrenreich Fichtel pedig a szintén kalotaszegi Gyerővásárhely határában, ahol hosszasan beszélgetett egy helybeli paraszttal,²³ akinek kútásás közben éppen nagy bosszúságára voltak a portája földjében is nagy tömegben rejtőző nummulitesek.²⁴ (2. kép)

¹⁸ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex*. Bp. 2018. Iia. 110–112.

¹⁹ Matthias Miles: *Siebenbürgischer Würg-Engel...* Herman-Stadt, 1670. 205–206.

²⁰ Matthias Miles: *i. m.*

²¹ Illyés András: *Szent László Király élete. A'keresztényi élet'tüköre avagy a'szentek'élete*. Budán, 1813. 855–856. [1682].

²² Bzenszky Rudolf: *Sylogimaeae Transylvaniae Ecclesiae 5. Erdély leírása a XVII. századból. Bzenszky Rudolf jezsuita Sylligimaeéinak földrajzi része*. (I. könyv. 1–11. prolegomena). Latin eredetiből fordította, bevezetéssel és jegyzetekell ellátta Banner János. Jászberény, 1913.

²³ Johann Ehrenreich Fichtel: *Nachricht von den Versteinerungen des Grossfürstenthums Siebenbürgen, mit einem Anhang und Beygefügeter Tabelle über die sämtlichen Mineralien und Fossilien diese Landes*. Nürnberg, 1780. 47–48.; Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 39.

²⁴ „A nummulites a likacsosházúak (*Foraminifera*) törzsébe tartozó, kihalt egysejtűek neme. Nagy méretű, lencse alakú, néhány millimétertől több centiméterig terjedő nagyságú kővületeik fennmaradtak egykori élőhelyeiken. Jelenleg is élő tengeri egysejtűek harmadidőszaki, nagy testű rokonai. Gyakran elérhetik a hat centiméteres átmérőt. Elnevezésük

2. kép. Szent László pénze (Györffy György: László király emlékezete. Bp. 1977. 62. kép)

3. kép. Szent László pénze (Magyar Zoltán, 2012)

Fichtel a győri monostori benyomásait megörökítő jegyzeteiben maga is leírja a mondát, utalva a szájhagyományra, miszerint „ezt a mesét, mondom, manapság már a köznép embere sem hiszi, legalábbis a vállát vonogatja, és hozzáteszi: így mondják, és így mesélték apáink”.²⁵ Hasonlóképpen az élő szájhagyományra hivatkozik az Erdélyt a 19. század elején beutazó olasz Felice Caronni is, ám ellenkező előjellel, ugyanis a Sztána, Gyalu, majd Torda mellett látott kőpénzek mondájáról úgy ír: „él egy hagyomány e vidéken a köznép körében, túlságos hiszékenysége folytán, és jaj annak, aki fel akarja világosítani őket tévedésükről”.²⁶ A fentebb idézett Fichtel még hozzáfűzte, hogy noha erdélyi beszélgetőtársai a szkepszisüket fogalmazták meg a kőpénzek mondájának valóságtartamával összefüggésben, azonban „hajdanán a régiek hitelt kellett adjanak ennek a mesének, azt bizonyítja egy latin ének három versszaka, amely ezt a csodatételt magasztalja, és amelyet ebben az országban több könyvben is kinyomtattak”.²⁷ (3. kép)

Noha Fichtel e lábjegyzete azt is jelzi, hogy a Szent Lászlóval kapcsolatos erdélyi folklór fennmaradására hatással voltak az egyház által közvetített ismeretek (prédikációk, egyházi énekek) is, érdemi befolyással inkább csak a 18. századtól lehettek, hiszen a megelőző másfél száz

a latin *nummus* szóból származik, alakjukra utalva.” (Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” I. Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630.* 2018. 262. 37. jegyzet).

²⁵ Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 39–40.

²⁶ Felice Caronni: *Caronni in Dacia. Mie osservazioni locali, nazionali, antiquarie sui vallachi specialmente e zingari Transilvani.* Milano, 1812. 85–86. Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 44. Ugyanitt az olasz szerző még a kővé vált egysejtűek magyar nevét is beleszővi (magyarul) a művébe: „Ezért nevezik ezeket *László pénzének*, ahogy a helyi tájszólásban mondják: *László pinze*”. Lengyel Ilona fordítása.

²⁷ Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 40. A hivatkozott egyházi ének nem azonosítható pontosan, ám az megállapítható, hogy nem azonos a *Lyra Coelestis*, valamint Felvinczi György 17. századi énekgyűjteményeinek Szent László-énekével (Hála József–Kecskeméti József–Voigt Vilmos: *i. m.* 29–31., 32–34.).

év folyamán a katolikus egyház nagyfokú defenzívába szorult Erdélyben, és a vallási tekintetben kevésbé toleráns időszakokban csak egyes peremterületeken maradt fenn. Mint azt Kerny Terézia is megállapítja: „Szent László (és a magyar szentek) tisztelete a XVI. század közepétől – Barta Gábor szóhasználatával – kényszerpályára került Erdélyben: a történeti-politikai viszonyok alakulása, tehát egy belső folyamat »eredményeként« elszigetelődött és számos konzervatív vonást megőrzött a középkorból, amit a reformáció terjedése, majd hegemoniára jutása, valamint a török hódítás stabilizált és tett visszafordíthatatlanná”.²⁸

A váradi kultuszhely pusztulásával (1565), majd a város török kézre kerülésével az a földrajzilag viszonylag közeli impulzus is megszűnt, amely addig Erdély központi részeinek kultikus gyakorlatára is pozitív hatással lehetett. A jezsuita rend Erdélyből történő kiutasítása (1588), majd a gyulafehérvári püspök távozása (1601) helyi hátszágától is megfosztotta a Szent László-tisztelet hivatalosnak mondható addigi formáit (búcsújárás, helyi plébánosok szerepe stb.). A katolikus szempontból mind inkább missziós területté vált Erdélyben ugyanakkor felértékelődött – protestáns mintára is – az élőszóban elmondott anyanyelvi prédikációk jelentősége,²⁹ melyek a korábbiaknál értelemszerűen könnyebben folklorizálódtak, újabb és újabb történetimondaváltozatokat és lokális adaptációkat eredményezve. E különböző hagyományrétegek egymáshoz való viszonya, időbeni rétegzettsége, esetleges fejlődéstörténete ma már persze kibogozhatatlan, ám nyilvánvalóan mindvégig egymás mellett léteztek, és különösen az erdélyi adatok mutatják/ sejtetik azt, hogy a tárgyalt folklórhagyományok tekintetében eredetileg és a 19. századig bizonyosan a közkultúrának és a szájhagyománynak volt elsődleges szerepe.

Ilyen, eredendően a korabeli folklór részét képező és nagy valószínűséggel szintén Torda/Kolozsvár/(Nagyvárad) környékére lokalizálható szöveghagyomány az, amely a neves holland botanikus, Carolus Clusius növénytani jegyzékének magyarországi vonatkozású függelékében (*Stirpium Nomenclator Pannonicus*) jelent meg. E függelék szerzője, a 16. század második felében élt Beythe István református szuperintendens, aki a Szent László füve mondájának első említése mellett a kővé vált pénzék mondájáról is szót ejt, amely közölt mondában két invariáns motívum is szerepel. Mivel a Nyugat-Dunántúlon tevékenykedő Beythe tudunkkal nem járt Erdélyben (sőt Arad vidékén sem), ebbéli ismereteihez nem személyes tapasztalat útján, de nem is valamilyen írott forrásból jutott, valószínűsíthető, hogy a jelzett hagyományokról közvetett értesülés alapján, esetleg levelezés által értesülhetett. Maga a történet merőben idegen az egyházi legendák szellemiségétől, már-már meseszerű: László királyt legyőzik és kiűzik Magyarországról a tatárok. A szent király Erdélybe menekül, „a köznyelven Kolozsvárnak nevezett Claudiopolis” városába, ahol barátságot köt egy ottani gazdag mészárossal, sőt, atyafiságra lép vele, elvállalva a keresztapaságát a kolozsvári mester egyik gyermekének. László e mészáros pénzén toborzott katonákkal indít hadat a tatárok ellen, és foglalja vissza tőlük egész Magyarországot. E monda szerint a döntő ütközetre az aradi mezőn kerül sor, ott, ahol szintén található – e feljegyzés szerint – az ellenség által menekülés közben eldobált, kővé vált aranypénzek.³⁰ Noha e mondat – Beythe nyomán – honismereti szerzők és természettu-

²⁸ Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” I. Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630.* 2018. 275.

²⁹ Kerny Terézia: *i. m.* 261.

³⁰ Beythe István: *Stirpium Nomenclator Pannonicus.* = Carolus Clusius: *Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam Prouincias obseruatarum Historia.* Antverpiae, 1583. Oldalszámozás nélkül. Magyar

dósok még a 18. században is többször idézték,³¹ társtalan a Szent László-hagyománykörben. Mégsem kizárt, hogy valami hasonló szövegkompozíció létezett a 15–16. században a keleti magyar nyelvterületen, ugyanis a román nyelvű *Névtelen krónika* Szent László-legendája egyes részeiben emlékeztet a Beythe által közölt történetre,³² mely feltevésünknek egy lehetséges magyarázata az, hogy mindkét feljegyzés forrása valamilyen mára feledésbe merült narratív tradíció lehetett.³³

A Szent László-hagyományok alakulásában (továbbá megismerésében és megismertetésében) sok tekintetben új fejezet nyílik a 19. században. Az *Auróra* című zsebalmanach ötödik évfolyamában, 1826-ban jelent meg Vörösmarty Mihály *Cserhalom* című eposza,³⁴ a kor divatos szellemi áramlata, a romantika, valamint a nemzeti ébredés jegyében ráirányítva a reformkori értelmiség figyelmét Szent László alakjára és a vele kapcsolatos folklórhagyományokra. A magyar romantika költői közül az 1840-es, 1850-es években Garay János, Tompa Mihály és Arany János több versének szintén Szent László a témája, beleszöve a költeménybe számos népmondát is. Ipolyi Arnold 1854-ben publikált *Magyar Mythológiájában* pedig már – első ízben a honi tudományos irodalomban – mint a „nemzeti hősege” egyik fő megszemélyesítője szerepel.³⁵ Mindazonáltal a mondakör erdélyi és azon belül is a Tordai-hasadékkal kapcsolatos vonatkozásait immár a 19. század második felében a honismereti és turisztikai irodalom emelte az érdeklődés homlokterébe, és lényegében ekkortól datálható mindazon más tájakon gyűjtött, folklorizálódott mondaszövegeknek az előkerülése, melyekben a nevezetes természeti képződmény keletkezéséről, illetve a kővé vált pénzek mondjáról esik szó.³⁶

A Torda környéki hagyományok Erdélyen kívüli megismertetésében Jókai Mór vonatkozó közleményei játszottak legnagyobb szerepet. Jókai egy 1853-ban kelt úti levelében még érintőlegesen tett említést – azt Torda határából szemlélve – a közeli természeti csoda legendás hagyományairól, egy újabb erdélyi útján, 1876. augusztus 8-án azonban már kifejezetten a hasadék felkeresése volt a célja egy többedmagával megejtett kirándulás keretében.³⁷ Az általa leírt, stilizált Szent László-mondák³⁸ – hasonlóképpen Benedek Elek feldolgozásaihoz³⁹ – korabeli népkönyvekbe, kalendáriumokba, iskolai tankönyvekbe is bekerültek, részét képezve még az

nyelven: Vö. Berze Nagy János: *A Szent László pénzről szóló monda népmesei kapcsolatai*. Ethnographia XXXVI. (1925) 97–105.; Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. 52.

³¹ Franz Ernest Brückmann: *Specimen physicum sistens Historiam naturalem Lapidis Nummalis Transylvaniae*. Wolfenbüttelae, 1727. 7–8.; Friedrich Christian Lesser: *Lithotheologie*. Hamburg, 1738. 438–440.; Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest, 1854. 169–170.

³² Lükő Gábor: *Moldva alapításának mondáihoz*. Ethnographia XLVII. (1936) 48–50.

³³ Vö. Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp. 1916. 462–463., 481–483.

³⁴ Az irodalmi műhöz készült korabeli illusztrációk (Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.* 84–85.) szintén jelentős hatást gyakoroltak a téma népszerűvé válására (vö. Wenzel Gusztáv: *Szent László. Eszmetörredékek a magyar nemzeti hősmonda történettudományi méltatásaira*. Pest, 1850. 77–78.; Toldy Ferenc: *A magyar költészet Zrínyiig*. Pest, 1854. 85.).

³⁵ Ipolyi Arnold: *i. m.* 169–171.

³⁶ Kővári [Köváry] László: *Erdély földje, ritkaságai*. Kvár 1853. 130–132.; Uő: *Tordahasadék és barlangjai Erdélyben*. A Nagy Világ Képekben, 1855. 139–141.; Khern Ede: *A thordai hegyhasadék*. Budapesti Visszhang, 1856. 161–162.; Jókai Mór: *Úti levelek*. = Uő: *Magyarhon szépségei*. Pest, 1862. 84–85.; Réthy László: *A tordai hasadék*. Ország Tükre I. (1862) 278.;

³⁷ Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben*. Buk. 1975. 187–195.

³⁸ Jókai Mór: *A magyar nemzet története*. Pesten, 1854. 83–85.

³⁹ Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése V*. Bp. 1896. 209–211.

1867-ben megvalósult unió után is valamelyest „egzotikus” országrésznek tekintett, a Királyhágótól nyugatra csak felszínes módon ismert országrész felfedezésének. A század második felében még egy történelmi emlékhely létesítésének az ötlete is megfogalmazódott a helyszínen,⁴⁰ amely ugyan nem valósult meg (hasonlóan a Kerlésre tervezetthez⁴¹), azonban Ferenc József 1867. évi koronázási ceremóniája alkalmával a pesti Duna-parton létesített Királydombhoz Torda vármegye képviselői arról a helyről vittek földet, ahol a környékbeli hagyomány szerint Szent László legyőzte az ellenséges sereget.⁴²

Feltűnő és elválaszthatatlan a szájhagyománytól, hogy Szent László alakja, a Tordai-hasadék és a kőpénzek ábrázolása, valamint a patkónyomos kő motívuma az idők folyamán még Torda város, Torda vármegye (majd Torda-Aranyos vármegye) címerébe is bekerült. Torda város 1721-ből fennmaradt címerén (és pecsétjén) a Tordai-hasadék és az azt éppen átugratni készülő Szent László alakja is feltűnik.⁴³ Mint Orbán Balázs a város címérére utalva írja: „E sziklaszoros olyan, hogy – mindkét oldalról meredek sziklák által uralt – szűk torkolatjait még most is kevés elszánt ember meg tudná védeni az ellenség behatolása ellen; a lőfegyver előtti korban az bevehetetlen természetes erődöt képezett, azért Torda lakói minden épített erőd felett annak előnyt adtak s vész idején mindig annak roppant szikla-redoutjai közé vonultak. Innen ered ama, mondhatnám vallásos kegyelet, a melylyel Torda minden lakosa – még most is – e sziklaszoros iránt viseltetik, elanyira, hogy bizonyos meghatottsággal tekint arra, mondja ki annak nevét, sőt városa címérében is szerepelteti”.⁴⁴ A helyi Szent László-hagyományok kialakulására/fennmaradására nyilvánvaló hatással volt az újtordai templom középkori patrocíniuma is. Egy fennmaradt oklevél szerint II. Ulászló király 1507-ben megerősítette az újtordai Szent László-templom plébánosának Károly Róberttől elnyert kiváltságait. A helyi hagyomány szerint ő rendelte el, hogy a városban Szent László lelki üdvéért misét mondjanak.⁴⁵

Torda vármegye egyszerűbb, illetve összetettebb, négypajzsú címerében (valamint az 1871-es vármegyei rendezést követően Torda-Aranyos vármegye címerében) szintén több motívum utal Szent Lászlóra: a hasadék stilizált képe a patkónyomokkal, valamint a Szent László által elszórt pénzérmék motívuma.⁴⁶ (4. kép) Mária Terézia 1751. évi címeradományozó oklevelének⁴⁷ latin nyelvű leiratában az ikonográfiai szimbólumok magyarázata is olvasható: „A második mezőben fehér kettéhasadt hegy, melyet közönségesen a „Thorda hasadékja” névvel illetnek, rajta elszórt érmékkel, a lábainál két felfelé emelkedő lópatkóval. Az érmeket Kapolcs, a kunok fejedelme szórta szét, hogy a győzedelmeskedő magyarokat lelassítsa, Szent László király imádsága azonban ezeket kővé változtatta, s miként beszélnek, egykor sarujának lábnyomai is láthatók voltak az említett hegyen”.⁴⁸ Szent László alakja szerepel Maros-Torda vármegye egyesített címerében

⁴⁰ Kerny Terézia: *Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.* 90.

⁴¹ Kerny Terézia: *i. m.* 86.

⁴² Vörös Károly: *A koronázási domb szimbolikája.* História XVIII. (1996) 8. szám, 6–8.

⁴³ Orbán Balázs: *i. m.* 168.; *A Pallas Nagy Lexikona XVI. Téba–Zsuzsok.* Bp. 1897. 259. (Torda szócikk).

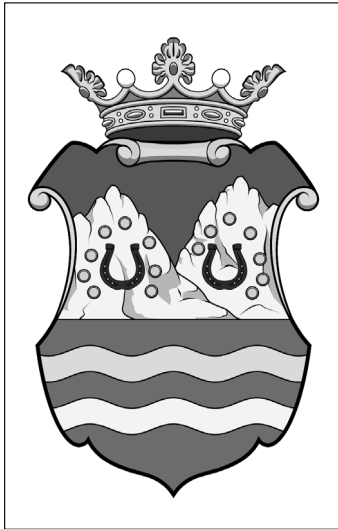
⁴⁴ Orbán Balázs: *i. m.* 170.

⁴⁵ Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* V. Bp. 1913. 678.

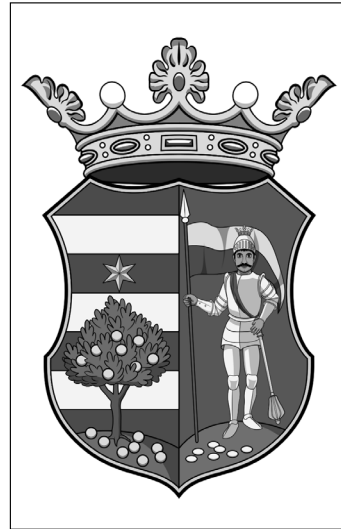
⁴⁶ Csáky Imre: *A Ludovika Akadémia vármegye-címerei.* Bp. 2014. 84.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár R 64, 2.–499.

⁴⁸ A címerleírás 18. századi átírata Béli István másolatában: <https://adatbazisonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/3035> Utolsó megtekintés: 2021-12-28. Vö. Tagányi Károly: *Magyarország címertára.* Bp. 1880. 34–35. Figyelemre méltó, hogy e forrás eredeti latin szövegében a hasadék neve magyarul szerepel, a népnyelvi

4. kép. Torda-Aranyos vármegye címere. Online: https://hu.wikibooks.org/wiki/Címerhatározó/Torda-Aranyos_vármegye_címere

5. kép. Maros-Torda vármegye címere. Online: https://hu.wikibooks.org/wiki/Címerhatározó/Maros-Torda_vármegye_címere

is (egy, kezében lándzsát tartó, páncélos lovas, lábánál a kővé vált aranypénzekkel), ez a címer azonban már csak közvetve kapcsolódik a korábbi, középkori gyökerű tradíciókhoz, a 19. század utolsó harmadában keletkezett.⁴⁹ (5. kép)

A magyar néprajztudomány kialakulásával szinkronban az első néprajzi szempontú híradások (folklórgyűjtések) is tovább gyarapították e regionális hagyománykör ismeretanyagát. Orbán Balázs,⁵⁰ Borbély Sándor⁵¹ feljegyzései egyaránt helyszíni (Torda környéki, aranyosszéki) értesüléseken alapultak. Különösen figyelemre méltó az a Téglás István által megörökített hagyomány,⁵² amely a Szent László-mondák környékbeli román folklórba történt átkerülését („alámerülését”) is reprezentálja. A Tordai-hasadék mondavilága Szent László király kapcsán a 20. század első felében kiadott néprajzi szintézisekben is feltűnik,⁵³ azonban azok lényegében a korában már

megnevezés formájában: „In recunda area candida mons bifidatus, vulgo „Thorda hasadékja” dictus, nummis in eo sparsis et ad radicem duabus soleis equinis in altum surgentibus conspicuus representatur. Nummos a Copulcho duce Chunorum ethnico, ut victores retardaret Hungaros, dispersos, precibus tamen divi regis Ladislai in lapidem conversos, solearum item vestigia in praefato monte, veluti perhibetur olim visa denotans.” Köszönet Szegedi Lászlónak, aki erre az adatra felhívta a figyelmemet.

⁴⁹ Online: https://hu.wikibooks.org/wiki/Címerhatározó/Maros-Torda_vármegye_címere Utolsó megtekintés: 2021-12/28.

⁵⁰ Orbán Balázs: *i. m.* 416–417.

⁵¹ Borbély Sándor: *Torda-aranyosszéki népmondák*. Erdély, 1893. 360.; Uő: *A Torda-hasadék*. Kolozsvár, 1894. 258. szám, 1.

⁵² Téglás István, *i. m.*

⁵³ Szendrey Zsigmond: *Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia XXXIII. (1922) 57–58.; Uő: *Történeti népmondáink*. Ethnographia XXXVI. (1925) 52–53.; Solymossy Sándor: *Monda. = A magyarság néprajza*

publikált adatokat összegzik, a helyi folklórhagyományokra vonatkozó további, érdemi adatokkal nem szolgálnak. Bármily meglepő, de igazán hiteles és célirányos folklórgyűjtésekre csak az 1970-es években került sor, amikor Vöő Gabriella mint a Román Akadémia kolozsvári Folklór Archívumának (AFAR) munkatársa a Tordai-hasadék közvetlen szomszédságában fekvő településeken is végzett néprajzi terepmunkát: Tordatúron, Szinden és az akkorra már szinte kizárólag románok által lakott Magyarpeterden.⁵⁴ Ezek a Tordai-hasadék „mitológiá”-jára vonatkozó folklórgyűjtések jelentek meg másfél-két évtizeddel később Vöő két, újdonság erejével ható tudományos közleményében.⁵⁵ Noha a fáradhatatlan folklórgyűjtő, Bosnyák Sándor nem végzett terepmunkát a környékbeli településeken, erdélyi és más tájakról származó mondafeljegyzéseiben vissza-visszatérő elem a Tordai-hasadék említése,⁵⁶ igazolva a folklorizálódás 20. századi folyamatát, hiszen adatközlőinek túlnyomó többsége nem járt a helyszínen, ellenben olvasta vagy az iskolapadban ülve hallotta a gyűjtőnek évtizedekkel később továbbmesélt történetet. Az 1980-as években Keszeg Vilmos, mint a tordai liceum tanára, adta házi feladatként magyar diákjainak, hogy jegyezzék fel a falujukban, családjuk körében ismert Szent László-mondákat, mely diákgyűjtés anyaga szintén adatgazdag korpuszt eredményezett.⁵⁷ E sorok írója 1995-ben jutott el első ízben folklórgyűjtői céllal a hasadék déli és északkeleti peremén fekvő magyarlakta településekre, mely utak néprajzi hozadéka⁵⁸ az elkövetkező másfél évtizedben az aranyosszéki, kalotaszegi, Alsó-Fehér megyei és dél-mezőségi terepmunka keretében gyarapított szövegtörzset által vált számottevő mértékben teljesebbé,⁵⁹ lehetőséget kínálva általánosabb jellemzők levonására is regionális tekintetben.

A regionális tényező annyiban is kulcsfontosságú a tárgyalt hagyományok/hagyománykör tekintetében, hogy mint azt leginkább a Bosnyák Sándor által gyűjtött szövegek mutatják, az utóbbi száz-százötven év folyamán a Tordai-hasadék reprezentatív mondái a közkultúra részévé váltak: ha Szent László neve szóba került, e történeteket (a hasadék keletkezése, Szent László pénze) el tudták mesélni másodlagos (általában nem a primer szájhagyományból származó) értesülésként. Az erdélyi természeti látványosság tágabb földrajzi környezetében azonban a magaskultúra már említett közvetítő tényezői (populáris nyomtatványok, iskola) csak rárétegződtek a ténylegesen is létező és organikus módon fennmaradt, szájhagyományozott alaprétgre, esetenként felülírva azt, ám nem oltva ki az egyéb, a közkultúra által intakt, periférikus, ám helyi

III. Bp. 1935. 204–205.

⁵⁴ AFAR (Institutul „Archiva de Folclor a Academiei Romane”) Mg. 2349., 2375., 2381.

⁵⁵ Vöő Gabriella: *Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája*. Ethnographia 103. (1992) 177–206.; Uő: *Szent László-legendák a Tordai-hasadék környékének magyar népi kultúrájában*. Erdélyi Múzeum LIV. (1992) 66–71.

⁵⁶ Bosnyák Sándor: *Szent László minden ellenséget legyőzött*. Örökség I. (1992) 2. szám, 6–7.; Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. 272–301.; Bosnyák Sándor: *1100 történeti monda*. (Folklór Archívum 20.) Bp. 2001. 56–71.

⁵⁷ A kézírásos lapok Keszeg Vilmos tordai magánarchívumának részét képezik. Köszönet a kolozsvári professzornak, hogy aranyosszéki gyűjtőutunk alkalmával rendelkezésünkre bocsátotta e gyűjtéseket.

⁵⁸ Magyar Zoltán: „*Keresztény lovagoknak oszlopa*”. 337–382.; Uő: *Szent László a magyar néphagyományban*.

⁵⁹ Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. (Magyar Népköltészet Tára V.) Bp. 2004. 135–145.; Uő: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyományai*. (Magyar Népköltészet Tára VIII.) Bp. 2008. 149–153.; Uő: *Erdélyi népmondák I*. Marosvásárhely, 2011. 422–428., 455–458., 470–472.; Uő: *Mezőségi népmondák*. (Magyar Népköltészet Tára XIII.) Bp. 2021. 145–149.

szinten hasonlóképpen fontos hagyományelemeket, valamint a csak lokálisan létező variánsait az országos viszonylatban is ismertté vált, ám közben sok tekintetben sematizálódott történeteknek.

A Tordai-hasadékkal kapcsolatos Szent László-mondák eredendő elterjedési köre, rádiusza lényegében megegyezik azzal, ameddig a szájhagyományban már sok-sok generáció óta kontinuusak. Az oralitás folytonosságát ez esetben mindenekelőtt és alapvetően a hasadék vizuális látványa határozta meg: azokon a tájakon (Torda környéke, Hesdát völgye, Aranyosszék, Marosmente), ahonnan szabad szemmel is érzékelhető volt a különös formájú, impozáns természeti képződmény látképe, annak eredete folyamatos magyarázatot igényelt az újabb és újabb nemzedékek tagjai számára. Ez a magyarázat pedig a lokális népi kultúra, narratív repertoár részeként már régtől fogva adott volt Szent Lászlóval összefüggésben. A törzsökös lakosságon kívül hasonlóképpen a helyi szájhagyományból értesülhettek azok az erdélyiek is, akik Torda tágabb vonzáskörzetében élvén, többször megfordultak ott munkát vállalva, vásárban, Kolozsvár vagy Nagyenyed felé menet, és akik hazatérve a közös kulturális kód (a hasadék látványa) birtokában hozhatták szóba a földrajzi nevezetességhez fűződő nevezetes hagyományelemeket.

A Tordai-hasadéktól észak és északnyugati irányban távolodva, a Szent László-hagyománykör fennmaradását illetően felértékelődtek mindazok a földrajzi, geológiai vonatkozások, melyek régtől fogva szintén a szent király kapcsán voltak ismertek. A neki tulajdonított, vele összefüggésbe hozott kutakon kívül ilyen szerepet töltöttek be a Hesdát völgyétől Kalotaszeg nyugati pereméig, kivált Gyerővásárhely és Tordaszentlászló határában nagy tömegben előforduló nummulitesek, melyeket – mint az már a kora újkori latin, német és olasz nyelvű forrásokban is olykor magyarul szerepel – az ott lakók – szintén régtől fogva – *Szent László pénzének* neveztek.⁶⁰ S habár a Hesdát völgyének középkori magyarsága elenyészett a 17. századi háborús pusztítások következtében, s habár Kalotaszeg népe is – két település kivételével – református immár négy és félszáz éve, ennyi is elég volt ahhoz, hogy a katolikus színezetű hagyomány fennmaradásának táptalajt biztosítson, annak folytonosan megújuló, ihlető forrást jelentsen. Olyannyira, hogy a legtöbb történeti feljegyzés kifejezetten különféle kalotaszegi településekhez köti a nevezett mondát, és a recens kalotaszegi folklórgyűjtésekben minden más Szent László-hagyományt felülír ez a történet.

A javarészt szájhagyomány útján öröklődő Torda-vidéki hagyománykör rádiuszának végpontját déli és délkeleti irányban Nagyenyed és Marosludas jelenti, északi és északkeleti irányban Kolozsvár, az erdőalji falucsoport, valamint a Torda vonzáskörzetébe tartozó magyarlakta települések, nyugat felé az Aranyos völgyében haladva némi kitéréssel Alsórája és Torockó, északnyugati irányban pedig Kalotaszeg túlnyomó része, különös tekintettel a Nadasmentére és a Fenes-patak völgyére. A továbbiakban az e körbe vonható magyarlakta települések Szent László-hagyományait tekintem át tartalmi és tipológiai tekintetben, az elemzés tárgyává javarészt az 1970–2010 között e tájakon megőrkített folklórszövegeket téve. E korpusz a folklórisztikai vizsgálat szempontjából több okból is ideális, hiszen a korábbi vegyes eredetű és gyakran egymásból merítő, gyér számú forrásanyaggal ellentétben viszonylag nagyszabású, több száz tételből álló szöveganyagot képvisel, és többnyire folklórgyűjtők által vagy folklórkutatók közreműködésével megőrkített mondaszövegeket jelent, melyek adatközlői még szinte kivétel nélkül a kollektívizálás előtt felnőtte vált, helyben született és általában földműveléssel foglal-

⁶⁰ Hála József–Kecskeméti Tibor–Voigt Vilmos: *i. m.* 40., 44.

kozó emberek voltak. Vagyis olyan környékbeli magyarok, akik – ritka kivételtől eltekintve – a helyi szájhagyományból, a hagyományos paraszti faluközösség széthullása, erodálódása előtt ismerték meg a falujukban generációk során keresztül öröklődő történeteket.

Szent László Torda-vidéki mondakörének tipológiai tartópillérei lényegében ugyanazok a narratív típusok, melyek a populáris kultúrába is átkerültek, és ott máig hatóan rögzültek. A helyi mondák alapszituációja is a pogány ellenség elleni harc, mely ellenségen többnyire tatárokat vagy törököket értenek (ha kunokat, az többnyire a magas kultúrából érkező szellemi impulzus eredménye). A csatatér helyszínéről csak ritkán esik szó a folklórszövegekben,⁶¹ a mondaszöveg ugyanis – ellentétben a falképciklus megjelenítéseivel – in medias res indul: Szent László menekül az ellenség elől, vagy ellenkezőleg, üldözi őket. Ez az egyik alapvető és lényeges különbség⁶² a 16–19. századi feljegyzések többsége és a recens folklóradatok között, ugyanis míg a történeti forrásokban a diadalmas, a már legyőzött ellenséget üldöző szent király alakja domináns, a kortárs, 20–21. századi feljegyzésű folklórszövegekben többnyire menekül az ellenségei elől.⁶³ Mivel az utóbbi félszáz évben a tárgyalt régióban gyűjtött folklórszövegek több mint 90%-a a menekülő Szent László által elszórt pénzekről szól, szükséges elgondolkozni azon, hogy vajon mi okozza a recens és történeti adatok közötti látványos inkohereciát. Mivel nincs okunk kétségbe vonni az idézett és hivatkozott történeti források hitelességét, valószínűleg arról van szó, hogy a két mondaváltozat e tájon párhuzamosan élt egymás mellett, azonban a – javarészt egyházi – szerzők (feljegyzők) rendre az előbbit adták közre, hiszen a szent királyhoz a legendáiban is az a méltóbb, még annak dacára is, hogy esetleg olykor maguk is érzékelték, hogy a környékbeli nép e történetet többnyire másként meséli.

A *Kun aranyak*-típusú mondaváltozat (altípus) nyomtatásban csak a 19. század közepén tűnik fel. Legkorábban történetesen egy nem magyar szerzőnél, az osztrák Johann Gebhart vallásos mondákat tartalmazó gyűjteményében,⁶⁴ valamint ugyanezen években a kor egy népszerű, ám Erdélyben csak szórványosan terjesztett kalendáriumában.⁶⁵ Erdélyi források még később, csak a 19. század végén említik: Orbán Balázs Torda várost és annak környékét ismertető monográfiájában szerepel, forrásaként a szájhagyományt jelölve meg („így örökíté és adja szájról-szájra a hitrege az e tájakhöz fűződő eseményeket”).⁶⁶ Orbán Balázs hitelességében – aki a Székelyföldet bemutató monumentális művében is mintegy 700 helyi monda szüzsészerű vázlatát örökítette meg – nincs okunk kételkedni, hiszen minden esetben személyesen járta be a honismereti művében tárgyalt települést/vidéket, és folklórvonatkozású értesüléseit is szinte kizárólag a helybeliektől szerezte.⁶⁷ A következő, „Kun aranyak”-típusú adat kilenc-tíz évtized múltán, Vő Gabriella 1970-es évekbeli gyűjtéseiben tűnik fel, azt követően azonban (tehát a modern folklórgyűjtések környékbeli megjelenésével) tucatszám kerültek rögzítésre – kevés ellenpéldával – olyan adatok, miszerint a Torda-vidéki, aranyosszéki, kalotaszegi és Alsó-Fehér megyei szájhagyományban ez a változat ismert. S hogy milyen mértékben az oralításban rögzült folklórhagyományról van szó, azt a folklórszövegek nagyfokú variabilitása is

⁶¹ Vö. Orbán Balázs: *i. m.* 416.

⁶² Vö. Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban.* 51.; Voigt Vilmos: *i. m.* 287.

⁶³ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa IIa.* 110–113.

⁶⁴ Johann Gebhart: *Die heilige Sage in Oesterreich II.* Wien, 1856. 370–371. A forrása ismeretlen.

⁶⁵ *István bácsi naptára.* Pest, 1859. 134.

⁶⁶ Orbán Balázs: *i. m.* 417.

⁶⁷ Orbánról bővebben: Ortutay Gyula: *Orbán Balázs.* = *Uő: Írók, népek, századok.* Bp. 1960. 211–229.

alátámasztja. A Keszeg Vilmos által tordai – többnyire környékbeli – középiskolai diákjaitól kapott mondafeljegyzések között lényegében csak a menekülés motívuma a közös elem, a többi, a különféle szövegtípusok egymáshoz kapcsolódása gyakran más és más, és az adatközlők (szülők, nagyszülők, szomszédok stb.) által tetszőleges. De az altípus számos belső-erdélyi szövegváltozata szerint – a szájhagyományozott folklóralkotások változatképző sajátosságait igazolva – a *kun aranyak*-féle történethez számos egyéb motívum is hozzátapadt. Egy aranyosszéki adatközlő mondájában pénze fogytával Szent László egyéb értékes tárgyait dobálja az üldöző elé, mely tárgyak utóbb szintén kővé változnak.⁶⁸ Egy tordai variáns szerint a pénzekből hatalmas kősziklák lesznek, és emiatt nem képes folytatni az ellenség a szent király üldözését.⁶⁹ Több aranyosszéki feljegyzés szerint a Tordai-hasadékban lévő kőpénzeket Szent László véletlenül hullajtotta el.⁷⁰ S e hagyomány megint más értelmezési keretét kínálja azokat a kalotaszegi folklórszövegek, melyek szerint a kőpénzek Szent László szegények számára szórt alamizsnájának maradványai, és ezért látható rajtuk az ő arcképe.⁷¹

A Torda-vidéki Szent László-hagyománykör központi jelentőségű mondatípusa a kettéhasadt hegyről szóló narratívum, a Tordai-hasadék eredethagyománya. (6. kép) Az ószövetségi előzményekre visszavezethető történet első feljegyzése viszonylag kései, a már említett szász történetíró, Matthias Miles krónikájában tűnik fel első ízben,⁷² majd egy száz évvel későbbi erdélyi egyházlátogatási útinapló feljegyzései között,⁷³ a harmadik vonatkozó adat pedig szintén egy utazótól, az angol John Paget erdélyi útirajzából származik, immár a 19. század harmincas éveinek végéről,⁷⁴ és csak azt követően, a 19. század második felében indul meg a különféle honismereti művekben, majd a folklórgyűjtésekben e történeti/aetiologikus monda „áradása”. Nyilvánvalóan Miles adata sem volt magában álló, sőt feltételezésünk szerint e típus is egyidős lehet a már a 15. században is honos Torda-vidéki mondákkal. Hogy a kőpénzektől eltérően a feljegyzése elmaradt, annak oka lehet a pusztá véletlen, a forrásanyag pusztulása, és az is, hogy az erdélyi szerzők annyira közismertnek tartották e legendás történetet, hogy azt evidenciának tekintve nem jegyezték fel (hiszen a képe Torda város és Torda vármegye címerében is szerepelt), vagy netán azért nem, mert – írástudók, teológusok lévén – összegegyeztetetlennek tartották a bibliai teremtéstörténettel.

A Tordai-hasadék Szent László-féle eredetmagyarázata kapcsán máig megválaszolatlan – és jelen tudásunk szerint megválaszolhatatlan – kérdés, hogy a Kárpát-medence másik hasonló természeti csodájához, a felföldi Szádelői-hasadékhoz (valamint kisebb részt a szentkúti Szent László ugratása-hasadékhoz) fűződő keletkezési hagyomány az erdélyitől független fejlemény-e, vagy a Tordai-vidéki filiaációja. Egyes reformkori szerzők műveiben mindenesetre már Torna

⁶⁸ Magyar Zoltán: *Erdélyi népmondák I.* 427. Vö. a Rózsa és Ibolya-mesetípussal: ATU 313. (The Magic Flight)/ MNK 313A., 313C. (Rózsa Ibolya; Rózsa elfelejti Ibolyát). Hans-Jörg Uther: *The Types of International Folktales I.* (Folklore Fellows Communications 284.) Helsinki, 2004. 194–197.; Dömötör Ákos: *Magyar népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh300–749)*. Bp. 1988. 102–110.

⁶⁹ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa IIa.* 113.

⁷⁰ Magyar Zoltán: *i. m.* 113.

⁷¹ Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák.* 137., 139. Vö. Jézus arcképe a búzaszemen: Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa V.* Bp. 2018. 322–323.

⁷² Matthias Miles: *i. m.* 205–206.

⁷³ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára: Quart. Lat. 3185/93. – Itinerarium, 1780.

⁷⁴ John Paget: *Magyarország és Erdély. Napló.* Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Cs. Lingvay Klára. Kvár 2011. 310–311.

6. kép. A Tordai-hasadék látképe (Csergő Anna Mária, 2008)

vármegyében is régtől fogva honos hagyományként említetik.⁷⁵ Az erdélyi mondaváltozatra fókuszálva ezúttal is a tartalmi variánsok nyújtanak némi alapot további következtetésekre. A közkeletű történet szerint Szent László fohászára,⁷⁶ isteni segítségként hasad meg a menekülő király mögött a hegy, illetve nyílik meg annyira, hogy ő még át tudja ugratni azt a lovával, az ellenség viszont már nem. Az erdélyi folklórhagyományok ősiségét és nagyobb fokú színességét egyaránt jelentheti az, hogy e monda tartalmi változatainak többségét – a „Kun aranyak”-típushoz hasonlóan – Erdély középső részein jegyezték fel. Viszonylag elterjedt – bár más földrajzi régiókból is ismert – az az eredetmagyarázat, miszerint László isteni segítséggel, ám ő maga hasítja ketté a hegyet (a kardjával/csatabárdjával csapva rá, illetve nyitva utat rajta keresztül).⁷⁷ Lényegében csakis Torda szűkebb vonzáskörzetéből ismertek azok a szövegváltozatok, melyek szerint a hasadék a menekülő Szent László lovának patája nyomán keletkezett.⁷⁸ Noha mint epizód a Szádelői-hasadék Szent László-mondájában is szerepel, az erdélyi folklórszövegekben szinte állandósult elem, hogy Szent László üldözői – nem lévén már képesek visszafogni a lovaikat – belezuhannak a keletkező hasadékba, mindannyian ott lelve a halálukat.⁷⁹ Egy Torda városában feljegyzett variáns szerint a hasadék mélyéről előkerülő csontok is az oda lezuhant ellenséges katonák és lovaik maradványai.⁸⁰

⁷⁵ Édes János: *Utazás a Magyarhon' szebb vidékein*. Társalkodó, 1839. 19. szám, 75.; Tompa Mihály: *Népregék, népmondák*. Pesten, 1846. 164. Továbbá: Magyar Zoltán: *Torna megyei népmondák*. (Magyar Népköltészet Tára I.) Bp. 2001a. 40–50., 128–139.

⁷⁶ A fohászról mint folklórműfajról: Iancu Laura: „*Elrendítem Istennek*”. *A fohász*. Ethno-Lore XXX. Szerk. Berta Péter–Ispán Ágota Lídia–Magyar Zoltán–Szemerkényi Ágnes. Bp. 2013. 235–260.

⁷⁷ Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa IIa*. 116. Analógiáihoz egyéb előfordulások a folklórból: Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa III*. Bp. 2018. 34–35.

⁷⁸ Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa IIa*. 117.

⁷⁹ Magyar Zoltán: *i. m.* 117–118.

⁸⁰ Magyar Zoltán: *i. m.* 117–118.

7. kép. A tordatúri Király-kút (Magyar Zoltán, 1995)

A Torda-vidéki hagyománykörben mondák sora örökíti meg a Szent László-féle csodás vízfakasztás történetét is. A Szent László pénze mondájával és a hasadékkal kapcsolatos népi elbeszélésekkel ellentétben e hagyomány a 20. század második felére már lényegében csak Aranyosszékre, valamint a hasadék északi és északnyugati oldalán fekvő – fogyatkozó magyarságú – településekre szorult vissza. Noha Szinden, Tordatúron és Komjátsszezen is tudnak egy a Tordai-hasadék mélyén lévő, a hagyomány szerint szintén Szent László által fakasztott forrásról, e kistájon többnyire a Magyarpeterd és Tordatúr közötti Király kútját emlegetik. E forrást kivált a tordatúriak és magyarpeterdi románok tartják számon, és a vizét még a 21. század elején is faluszerte kivételesen jónak gondolták. E kút eredetével kapcsolatos mondákban Szent László aktív és passzív szerepkörben egyaránt feltűnik.⁸¹ Valamelyest gyakoribb az a változat, miszerint a víz a szent király táltos lova révén/által fakadt fel (belenyomta az orrát, vagy beleütötte a patáját a kőbe), amit a forrás formája, valamint a sziklában látható nyomok a közhiedelem szerint máig jeleznek).

E forrás – mint azt már korábban is említettük – egyike volt a középkor századaitól adatolható Szent László-búcsújáróhelyeknek, és a mellette épült kápolnát egy okleveles adat szerint a közeli Magyarpeterden birtokos családok a reformáció előtt Szent László napján búcsújárással keresték fel. (7. kép) Valaha a Hesdát völgye lehetett a környékbeli Szent László-hagyományok legfontosabb szakrális helyszíne és a regionális mondakör legfőbb kisugárzási területe, hiszen a Kolozsvárt elkerülő kelet–nyugati kereskedelmi út Várad felé éppen erre vezetett. A Hesdát-völgyi útvonal középkori jelentősége adja magyarázatát annak, hogy a Tordai-hasadék és a Magyarpeterd/Tordatúr melletti Szent László-forrás híre miért terjedt el a középkor századaiban széles körben. A Temesvári Pelbárt által feljegyzett, már idézett, legkorábbi híradásban is nagy valószínűséggel erről a kultuszhelyről esik szó. A jezsuita Bzenszky Rudolf 1699-ben ugyan

⁸¹ Magyar Zoltán: *i. m.* 117–118.

8. kép. A tordatúri Király-kút (Magyar Zoltán, 1995)

Tordaszentlászló határának kőpénzeiről szólván említi a vízfakasztás csodáját („Ugyanitt Sz. László a sziklát sisakjával háromszor megrepesztette, ahonnan három gyógyforrás tört elő, amelytől a betegek meggyógyulnak”),⁸² azonban az „ugyanitt” ugyanúgy vonatkozhat Kalotaszeg tágabb földrajzi környezetére is, hiszen a megelőző mondatban a Tordaszentlászlótól viszonylag messze fekvő Bánffyhunrad is említésre kerül, másrészt csak a középkori okleveles adatok jeleznek e település határában is a Szent László tiszteletére végzett zarándoklatok kapcsán egy forrást, ám annak a kora újkori adatokban, valamint a recens folklórgyűjtésekben nincsen nyoma. Ha volt is valaha a hagyomány szerint Szent László fakasztotta forrás Tordaszentlászló határában, annak emléke az idők folyamán a felejtés részévé vált. Ellentétben a Tordatúr melletti, a nevében is tovább élő *Király kútjával*, amely kapcsán Orbán Balázs feljegyzése bizonyítja, hogy az azonos az Erdélyt beutazó jezsuita által említett forrással:

„Odább a Muntye északnyugati aljában – ott, hol az ugynevezett Moczok-útja, Szind felől átszállva, a peterdi völgynek fordul – fakadnak fel a *király kútjának* kristály vizgyöngyei, melyek – a legenda szerint – legelőbb a kúnok által üzött s nagyon megsomjuhozott szent király lándsaszurására serkedtek fel. Három üregből törnek ki a forrásnak kristály csöppjei, egyik üreget a szent király táltos lovának patkója nyomta a sziklába; másodikat a szent király sziklába szúr kopjája fúrta; a harmadikat a szent királynak percznyire – míg ivásra hajlott – letett sisakja nyomta a sziklába a néphit szerint. A vidék népe és utasok áhitattal üdítik szomjukat e szentnek tartott forrásnál, melynek gyógy- és erőt fokozó hatást tulajdonítanak.”⁸³ (8. kép)

Mint a fentebbi – élményfrissességű – idézetből is kitűnik, akár ugyanazon helyszínen és helyszín kapcsán is számos tartalmi variánsa létezhet egyidejűleg a vízfakasztás csodájának. Különösen igaz ez a vízfakasztás módjára, hiszen a tordatúri Szent László kútja kapcsán Szent László kardja,

⁸² Hála József–Kecskeméti Tibor–Voigt Vilmos: *i. m.* 34.

⁸³ Orbán Balázs: *i. m.* 417.

bárdja, lándzsája, sarkantyúja is említésre került.⁸⁴ Külön is figyelmet érdemlő altípus az, miszerint Szent László sziklához csapott pánccélsisakja nyomán fakad fel a forrás vize.⁸⁵ Mint láttuk, Bzenszky Rudolf és Orbán Balázs leírásában is ez a változat szerepel, és forrásmegjelölés nélkül már Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájában* is ez.⁸⁶ Orbán Balázs nyomán vagy tőle javarészt függetlenül a századforduló éveiben néprajzi gyűjtők és honismereti írók (a korabeli turisztikai irodalom részeként) a hasadék földrajzi környezetét bemutatva szintén e változatot ismertették.⁸⁷

Az utóbbi félszáz év néprajzi hitelességű folklórgyűjtéseiben többnyire egy további altípus, az egyházi hagyományokkal (szintén) csak mérsékelten kompatibilis, ám Kárpát-medence-szerte más helyek (és kegyhelyek) kapcsán is széleskörűen elterjedt ló általi vízfakasztás szerepel (Szent László lovának patája/patkója nyomából fakad fel a forrás).⁸⁸ Dunántúli nevezetes tavak (Balaton, Fertő tó, Velencei-tó) eredetmondájának egyik típusával analóg az a szórványos Tordavidéki – valamint a nagyváradi Szent László-fürdő (Püspökfürdő/Félix-fürdő) keletkezésével kapcsolatos⁸⁹ – hagyomány, miszerint a forrás a szent király lova által felrúgott kő helyéről tör elő.⁹⁰ Ellenben csakis a tordatúri forrás kapcsán ismert az a változat, hogy a vízfakasztásnak maga a ló is aktív részese: vizet keresve becsapja az orrát egy sziklába, illetve belefúj a kőbe.⁹¹ Némiképp romlott szövegváltozatként Szent László lova által fakasztott patakról, illetve tóról is szó esik egyes tordai és aranyosszéki folklórszövegekben,⁹² és még a 20. századi folklórgyűjtésekben is viszonylag széleskörűen megjelenik a már Bzenszky által említett aura, miszerint a Szent László-forrás gyógyító erejű, illetve más tekintetben különleges (soha nem szárad ki, soha nem fagy be, körülötte mindig zöld a fű stb.).⁹³

A tordatúri *Király kútja* említésén⁹⁴ kívül szólnak szórványos adatok a Tordai-hasadékban fakadó Szent László-forrásról (amely a Hesdát vízének forrásával azonos), továbbá a hasadék peremén fakadó Szent László-kútról is.⁹⁵ Ez utóbbi folklórszövegek közös sajátossága, hogy a víz a ló ugratása nyomán, a kősziklába bemélyült patkónyomból folyik. Nem teljesen világos, hogy ez utóbbi említett forrás helye a hasadék peremén már a 17. század óta emlegetett Patkóskővel azonos-e, bár az erózió következtében több mint bizonyos, hogy a későbbi beszámolók nem feltétlenül ugyanazt a sziklát értették alatta, mint annak idején Miles, aki még a nyolc patkószög

⁸⁴ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa Ila.* 120–124.

⁸⁵ Magyar Zoltán: *i. m.* 123.

⁸⁶ Ipolyi Arnold: *i. m.* 202.

⁸⁷ Borbély Sándor: *Torda-aranyosszéki népmondák.* 360.; Hanusz István: *Népköltésünk a geológiában.* Földrajzi Közlemények, 1893. 211., 341.; Úó: *A magyar haza föld- és néprajzi jellemképekben.* Kecskemét, 1900. 70.; Czárán Gyula: *A Szent László-kőrútról.* Erdély, 1904. 5–6. szám, 70–78.; Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa Ila.* 123.

⁸⁸ Magyar Zoltán: *i. m.* 124–126.

⁸⁹ K. Nagy Sándor: *Bihar-Ország I.* Nagyvárad, 1884. 129.

⁹⁰ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa Ila.* 126.

⁹¹ Magyar Zoltán: *i. m.* 126.

⁹² Magyar Zoltán: *i. m.* 127., 128.

⁹³ Magyar Zoltán: *i. m.* 131–133.

⁹⁴ Egy, a tordatúri Szent László kútjáról szóló 2011. évi híradás már mint lehetséges/leendő zárandokhelyről számol be e forrásról: Pál Gyöngyi: Erdély tájain – Szent László kútja. <https://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article.PAarticleScreen.vm/id/59790> (utolsó letöltés: 2021. 12. 30.).

⁹⁵ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa Ila.* 121., 126.

9. kép. A tordatúri Király-kút (Magyar Zoltán, 1995)

nyomát is látta benne.⁹⁶ A tordatúri *Szent László kútja* kapcsán a folklórszövegek adatközlői a vízfakasztás csodájának bizonyítékaként hangoztatták az ott azóta is látható sziklanyomokat: Szent László sisakjának, fegyvereinek nyomát, továbbá a ló orrnyomát, térdnyomát, tomporának nyomát – a személyes benyomások, illetve a hallottak fényében.⁹⁷ (9. kép)

Említettük, hogy a tordaszentlászlói néhai Szent László-kápolnához vezető út mentén egy *Zarándokok csorgója* nevű határrészről is fennmaradt helyneves emlék. E forrásnak a középkori kultuszban betöltött esetleges szerepéről azonban közelebbit nem tudunk. Arra vonatkozóan sincsen adatunk, hogy Torda és Kolozsvár vidékén volt-e még valaha olyan kút, amelynek eredetét a népi emlékezet Szent Lászlóval hozta összefüggésbe. Ha volt is, mint hagyomány a reformáció elterjedését követően elenyészett, ugyanis ilyen adatra nagyszabású és átfogó jellegű kalotaszegi és Alsó-Fehér megyei mondagyűjtésünk során sem találtunk. Eltérően a mezőszegi folklórgyűjtésektől, ugyanis az egyik ottani nagy múltú és részben máig is magyarul lakta településen, Magyarfrátán az ottani *Keserű-kút* nevű forrást helybeli adatközlőink Szent László ottjártával hozták összefüggésbe: a vidéken átutazó szent király megpihent mellette, és szomját oltotta belőle. (10. kép) Az egyik magyarfrátai szövegváltozat szerint e forrást is László király fakasztotta, beleszúrva a kardját a földbe,⁹⁸ a még élő emlékezet szerint (a családban öröklődő emlékezettel elérhető időben) az 1860-as évek előtt a kút mellett egy „emlékkő” is állt (rajta Szent Lászlóra emlékező felirattal), amely követ az impériumváltást követően a református iskolamester hazavitte megőrzés végett, és amely aztán elkallódott a halálát követően.⁹⁹

⁹⁶ Magyar Zoltán: *i. m.* 158–161. Lehetséges, hogy a Patkóskőről még a 20. század második felében is ismert volt hasonló hagyomány, egy 1980-ból származó közvetett beszámoló ugyanis erre utal: „Azt mondják azok, akik ott jártak, hogy Szent László lovának a lába nyoma is látszik az egyik szikla tetején”. (Faragó József–Fábián Imre: *Bihari népmondák*. Nagyvárad, 1995. 215.)

⁹⁷ Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa IIa.* 156., 160–161.

⁹⁸ Magyar Zoltán: *Mezőszegi népmondák* 149.

⁹⁹ Kövesdi Kiss Ferenc: *Riadóra szól a harang. A Mezőség településeinek helyzetképe (1891–1991)*. Pomáz, 2006. 90.

10. kép. A magyarfrátai Keserű-kút (Magyar Zoltán, 2010)

Még három olyan Szent László-hagyományt érdemes kiemelni, amely szorosan kötődik az e tanulmány keretében tárgyalt vidék(ek)hez. Társtalan, ám önmagában is különleges az a főként tordatúri gyűjtésekből ismert monda, amely Borbély Sándor aranyosszéki (mészkői) feljegyzésében tűnik fel első ízben.¹⁰⁰ Ezt a mondat egy, a Tordai-hasadék peremén nőtt fűcskához/ bokorhoz társítja a néphagyomány, amelyről úgy tartják, hogy az egy, a szent király fejfedőjéből kihullott *ruzsmarintszál*ból fogant meg. E rozmaringfa a tordatúriak szerint még ma is látható a hasadék peremén, és azóta is évről évre kivirágzik.¹⁰¹ E hagyomány analógiáit kutatva a moldvai csángó folklórban elterjedt és Klézse határában máig számontartott, a szent király által ültetett fára érdemes utalni.¹⁰² A Palócföldön azonban akad közelebbi példa is: egy mátraballai monda szerint az ottani *Boldogasszony magossa* nevű hegyen járó Szent László abrakoltatás közben hullajtott el néhány szem zabot, amelyekből ott a hegytetőn egy zabhoz hasonlatos növény nőtt, amelyet azóta *Szent László zabjának* neveznek a környékbeli emberek.¹⁰³ A kalapból kihullott és megfogant virág motívuma egy gyimesi csángó mondából is ismert: a jeles gyimesi mesemondó, Tankó Fülöp Gyugyu történetében a Tatros völgyében átvonuló Attila, illetve Álmos vezér által elvesztett virágszál terjedt el ott *csercsevirág* néven.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Borbély Sándor *Torda-aranyosszéki népmondák*. 1893. 359.; uő: *A Torda-hasadék*. 2.

¹⁰¹ Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa IIa*. 168.

¹⁰² Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. (Folklór Archivum 12.) Bp. 1980. 54., 59.; Gunda Béla: *A moldvai magyarok kutatásának újabb eredményei*. Alföld, 1989. 6. szám, 62.; uő: *A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál*. Népi Kultúra–Népi Társadalom XV. Szerk. Niedermüller Péter. Bp. 1990. 58.

¹⁰³ Bosnyák Sándor: *1100 történelmi monda*. 58–59.

¹⁰⁴ A szívvirágról (*Dicentra spectabilis*) van szó. Magyar Zoltán: *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei*. Marosvásárhely, 2008. 65–66; Uő: *Folklór és ökológiai tudás. Képzlet és természetismeret egy gyimesi mesemondó repertoárjában*. Ethno-Lore XXXVIII. Szerk. Babai Dániel–Ispán Ágota Lídia–Magyar Zoltán. Bp. 2021. 237–238.

11. kép. Torda címere, 1721
(A Pallas Nagy Lexikona XVI. Bp. 1897. 259.)

Viszonylag széleskörűen elterjedt mondatípusról beszélhetünk tehát, azonban e Torda-vidéki monda ihlető forrását illetően egy további szempont is figyelembe veendő. Torda város már említett, 1721-ből fennmaradt címérében a Tordai-hasadék peremén egy terebélyes fa képe is látható. (11. kép) Hasonlóképpen egy dús lombosú fa tűnik fel Torda vármegye hajdani címérében is,¹⁰⁵ ama feltételezést is lehetővé téve, hogy a két szimbólum egy és ugyanaz. S nem kizárt, hogy néprajzi szempontból is számolhatunk a hatásával, hiszen ez az ábrázolás – közvetett vagy közvetlen módon – akár folklorizálódhatott is az idők folyamán, némiképp ellentétes utat járva be, mint a már tárgyalt többi címermotívum, melyek a szájhagyományból kerültek be, emelkedtek fel a magas kultúra ikonográfiai regiszterébe.

Már az *Orosz Évkönyvek*, a moldvai *Magyar Évkönyv*, egyes moldvai román krónikák is megemlékeznek arról, hogy Szent László letelepíti, és keresztény hitre téríti az általa legyőzött pogány hadifoglyokat.¹⁰⁶ E hagyományra a Szent László-mondakörön belül a Dunántúltól a Felföldig, az Alföldtől a Székelyföldig számos példa van.¹⁰⁷ Az erdélyi adatok zöme Kolozsvár mellől, a kalotaszegi Magyarfenes kapcsán szerepel, mely falu lakóinak őseiről a Fenes-patak völgyében elterjedt az a hagyomány, hogy ők a Torda környékén fogságba ejtett kunok leszármazottai. Noha a vonatkozó folklórszövegek Magyarfenes kapcsán az 1990-es éveknel nem régebbi feljegyzésűek,¹⁰⁸ szervesen illeszkednek az egyes falvak és kistájak tatár eredetéről szóló hagyománykörbe, amely Erdélyben különösen a kalotaszegi folklórból terjedt el.¹⁰⁹ Orbán Balázs leírásából e hagyomány egy olyan variánsa ismert, miszerint környékbeli győzelmét követően a szent király „a zsákmányból fényes emlékimolát épített a *Király-erdeje* csúcsán, odább a hegység túloldalán a kúnok kezéből kiszabadított magyar foglyokat megtelepítvén, fényes templomot épített s az így keletkezett falu még ma is *Szent-László* nevét viseli”.¹¹⁰ Mint

¹⁰⁵ Vö. Tagányi Károly: *i. m.* 34–35.

¹⁰⁶ Hodinka Antal: *i. m.* 462–463., 474–476.; Lükő Gábor: *i. m.* 50.; Sántha Attila: *A Dimitrie Cantemir Krónikájába foglalt Szent László-legenda*. Moldvai Magyarság, 2013. 11. szám, 9–11.

¹⁰⁷ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa IIa.* 178.

¹⁰⁸ Magyar Zoltán: *i. m.* 178.

¹⁰⁹ Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák.* 82., 187–191.

¹¹⁰ Orbán Balázs: *i. m.* 417.

teremtett hagyomány, helytörténeti segédlettel a 20. század második felében ez a vélhetőleg nem népi eredetű, hanem az Orbán Balázs általi hipotézis vált Tordaszentlászló mára kanonizálódott eredethagyományává.¹¹¹

Szent László esetenként már-már természetfeletti, mitikus hős a népmondákban. Szórványos és (ma már?) egymástól független tradíciók szerint kozmogóniai és kozmológiai mondákban is szerepel. A Lisznyai Kálmán által megörökített palócföldi monda szerint mint égi lovászmester, ő hajtja a Göncölszekér „csillagsörényes lovait”.¹¹² Más hagyományok szerint a *Tejút* és a *Hetevény* csillagkép vele összefüggésben jött létre.¹¹³ Egymástól független távoli adatok szerint a *Tejút* (*Hadak útja*) annak a jele, hogy Szent László győzött a háborúban, és azon vonult haza a seregével.¹¹⁴ E Csaba-mondával¹¹⁵ analóg hagyomány Torda vidékén és Kalotaszegen szintén beépült a szent király mondanévkörébe: az aranyosszéki Várfalván¹¹⁶ és a kalotaszegi Magyargyerőmonostoron egyaránt regisztrálták az utóbbi évtizedek folklórgyűjtései, ez utóbbi felszegi faluban ráadásul több autentikus szövegváltozatban is.¹¹⁷ Azon a kistájon, ahol az Árpád-korban élt katolikus szent már félig-meddig mitikus alakká/mesei figurává dermedt, *Lolló királyként* élve tovább a szájhagyományban, s akinek mesés kincsei – akárcsak Dárius királyé – egy vidékszerzte nevezetes halom (a Tordalma) mélyében rejtőznek.¹¹⁸

Az „alámerült” néprajzi örökség a több száz éves protestáns múlt ellenére feltűnik a kalotaszegi népművészetben is, az egyik népszerű hímzésmintának – több, egymástól független adat szerint – *Szent László lova patkója* a neve.¹¹⁹ László mint mitikus hős idővel a Torda-vidéki románok folklórájában is otthonra lelt. A románoktól gyűjtött/hallott mondák javarészt a környékbeli magyar hagyománykör átvételei, habár a magyar szent nevét már nem említik. A 20. századra nyelvet váltott Magyarpeterden a román folklórban *Alexandruként* szereplő Nagy Sándorral azonosítva emlegetik Szent Lászlót.¹²⁰ Szintén Hesdát-völgyi román adatközlőtől, egy ottani jósnőnek mondott asszonytól jegyezte fel Téglás István azt a történetet, amely a kőből kinőtt kard eurázsiai motívumát villantja fel Torda-vidéki környezetben,¹²¹ tartalmazva azt a sokatmondó – bár a Szent László-hagyománykörben társtalan – motívumot is, miszerint ilyen kardja volt „a szent királynak” is.

¹¹¹ Czárán Gyula: *i. m.* 71.; Boldizsár Zeyk Imre: *Névnapok és jeles napok Tordaszentlászlón*. Népiismereti Dolgozatok. Szerk. Dr. Kós Károly–Faragó József. Buk. 1994. 251–252.

¹¹² Lisznyai Kálmán: *Palóc dalok*. Pest, 1851. 142.

¹¹³ Fejős Zoltán: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség (Esettanulmány Karancseszki példáján)*. (Néprajzi Közlemények XXVII.) Bp. 1985. 121.; Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. 70.

¹¹⁴ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa IIa*. 180.

¹¹⁵ Vö. Magyar Zoltán: *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói*. Bp. 2001b. 85–106.

¹¹⁶ Zsigmond Győző: *Égítést és néphagyomány. Égítéstmagyarázás a romániai magyarokról*. Csíkszereda, 1999. 149.; Uő: *Orbán Balázs idejében és ma*. Székelyudvarhely, 2005. 43.

¹¹⁷ Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. 143.

¹¹⁸ Szabó Géza: *Az igazság tölgyfája. Kalotaszegi mesék és mondák a szerző előszavával*. Buk. 1978. 112–113.

¹¹⁹ Kósa László: *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete*. Bp. 1980. 25.; Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. 76.

¹²⁰ Vöő Gabriella: *Természet – mitológia – kulturális szimbólum*. 186.

¹²¹ Téglás István: *i. m.* 286–287. A motívum nemzetközi előfordulásai tekintni át: Heller Bernát: *Isten kardja*. Ethnographia XXIII. (1912) 1912. 323–342.; Grexa Gula: *A Csaba-monda és a székely hunhagyomány*. Bp. 1922. 18–27.

Szent László országos kiterjedésű és jelentőségű mondakörének a Torda-vidéki regionális hagyománykör csak egy kiragadott részlete. Noha népköltészeti értelemben nem annyira színes és tipológiailag is kevésbé sokrétű, mint például a magyar nyelvterület keleti peremén regisztrált hagyományanyag, sok tekintetben önmagán túli jelentőséggel bír, hiszen a Szent László-mondakör populáris kultúrába átkerült számos eleme innen eredeztethető. A Torda-vidéki Szent László-mondák egyes szövegtípusai azok, melyek lokális vonatkozásait megtartva „felemelkedtek” az országos ismertség és a nemzeti kulturális ikonná válás regiszterébe, azzal a sajátos Janus-arcúsággal, hogy a vizsgált tájegységek folklórájában még a 20. századi folklórgyűjtések tanúsága szerint is változatlanul ott „parázslott” – a magas kultúrától javarészt érintetlen módon – az eredeti, esetenként több évszázada folytonos hagyományréteg.

The Legends of Saint Ladislav in Turda Area

Keywords: historical legends, cult of saints, Saint Ladislav, folklore of Transylvania

King Saint Ladislav (1077–1095) was one of the most popular saints of medieval Hungary, the cult of which spread over the whole Hungarian speaking area. His name and profile are known in the Hungarian cultural heritage as the protective saint of Transylvania. The veneration of Saint Ladislav lasted until the 19th–20th centuries in the form of pilgrimage traditions and legends. According to records as early as the 15th–16th centuries, various legends developed in the Turda/Torda area, one of the centres of medieval Transylvania, in relation to the Torda Gorge near the city, the origin of which was attributed to the legendary king by inhabitants of the area. In this geographic area the legend of King Saint Ladislav encompasses the miracle of water wringing from stone, the legend of petrified coins, the imprints of tracks in stone, as well as many other local traditions and migratory legends.